

EN BRENNENDE KNIV: SELVMORD, SUBLIMERING OG SLAPSTICK I ARNE ØSTRINGS «UT AV STILLHETEN»

Morten Auklend

Sammendrag

Arne Østrings kortprosaetekst «Ut av stillheten» kan saktens leses som en lettere komisk tekst om en japansk kamikaze-pilot – en selvmordsbombers – umulige tokt mot en militært overlegen fiende, men mer interessant er det at teksten balanserer en krigslogikk og en rasjonell psykologi, at den skriver frem kamikaze-krigens premisser og forhistorie, og ikke minst at den situerer selvmorderen som det sosiologen Norbert Elias kalte homo clausus: det isolerte, lukkede mennesket som føler seg alene i verden. Og endelig demonstrerer teksten at selve lesningen av litterære selvmord alltid må være en lesning av teksten.

Nøkkelord

Arne Østring, selvmord, kamikaze, homo clausus, kortprosa.

Abstract

Arne Østring's flash fiction «Out of the Silence» could certainly be read as a slightly comical text about a Japanese kamikaze pilot's – a suicide bomber's – impossible raid against a militarily superior enemy, but more interestingly the text balances a war-logic and a rational psychology, it unpacks the premise and backstory of kamikaze war, and it situates a suicide bomber as what sociologist Norbert Elias called homo clausus: the isolated, enclosed individual who is all alone in the world. And finally, the text demonstrates that a reading of literary suicides must always be a reading of the text.

Keywords

Arne Østring, suicide, kamikaze, homo clausus, short prose.

Innledning

Selv om skjønnlitterære tekster ikke besvarer det Albert Camus kalte «filosofiens fundamentale spørsmål» (1994, 7), altså spørsmålet om livet er verdt å leve eller ei, adresserer de selvmord enten tematisk, motivisk, via karakterer eller i konfigurasjoner. Og akkurat som virkelighetens selvmord ikke kan reduseres til enkle, singulære faktorer – alderdom, funksjonstap, sykdom, relasjoner, sorg, ensomhet og isolasjon spiller viktige roller (Tolaas 2005, x)¹ – kan litterære selvmord være vanskelige å forstå i de tekstene hvor de opptrer, slik at hermeneutiske overveielser og praksiser bør aktiveres før etiske problemstillinger kan diskuteres.

Mange av litteraturens selvmordseksempler er tvilsomme, dvs. vanskelige å få et grep om. Et åpenbart villet,² men likevel ufrivillig – og derfor flertydig – selvmord opptrer i Arne Østrings kortprosaetekst «Ut av stillheten» (2000), der Japans siste kamikaze-pilot under 2. verdenskrig velger å terrorbombe fienden og samtidig begå selvmord. Ordet kamikaze betyr «guddommelig vind», og denne typen angrep innebar at fly lastet med bensin – mens tanken ikke var full nok til å bringe pilot og fly hjem igjen – styrtet ned mot amerikanske krigsskip for å sette dem

¹ Hjelmeland et al.: «I det selvmordsforebyggende arbeidet er det på høy tid å fokusere mer på kompleksiteten som alltid ligger bak et selvmord» (2014, 1370).

² Se Nils Retterstøls *Selvmod* for ulike definisjoner av selvmord: «Ved selvmord forstår vi en bevisst og villet handling, som individet har foretatt for å skade seg selv, og hvor skaden har ført til døden» (1990, 10).

i brann og senke dem. Østring beretter om Japans aller siste krigskrampetreking i midten av august 1945, få dager etter at atombombene var sluppet over Hiroshima og Nagasaki:

Ut av stillheten en hostende motor, det er Japans siste kamikazeflyger som kommer humpende i sin sammenlappa *Zero*, oppkalt etter det kjente norske ølmerket. Etter mye strev har han fått den i været akkurat tidsnok til å unngå beskjeden om kapitulasjonen. Nå legger han kysten bak seg. Under ham det åpne havet, som hamra skval under den oppadstigende røde sola. Idet bensinmåleren står på null stiger selvfølgelig også en neve armert panserstål av horisonten, antakelig USAs samlede stillehavsflåte. Solflekkene over ham er i realiteten jagere. Rett for nesa brer et uendelig sekund seg som en trykkbølge, forta-aper seg i det abstrakte, han sprenger fram gjennom det som en nyuteksaminert skoleelev gjennom et løst planlagt liv: Jeg er en brennende kniv i verdens smør. (Østring 2000, 9)

Piloten er en (selv)morder, teksten presenterer fatalitetslogikker og tematiserer en inhuman handling og et bevisst valg, der flere liv enn selvmorderens nødvendigvis vil gå tapt. Teksten er både en skildring av (opptakten til) selvmord og en karikatur av et historisk scenario der kamikaze-piloten, selve symbolet på selvmordsbombere i moderne tid, fokuseres, samt en komprimert prosatekst om å dø med æren intakt. Men å si at teksten handler om en kamikaze-pilot betyr ikke nødvendigvis at den tematiserer selvmord, for sies det noe vesentlig om selvmorderens psykologi, om hvorfor piloten velger som han gjør i teksten? Hva får leseren egentlig vite om situasjonen og piloten?

For å finne adekvate leseløsninger skal jeg først «rote» rundt i teksten og se hva den besitter av data før jeg kontekstualiserer piloten og det han representerer med det som kan sies å være en verdifull bakgrunn, nemlig kunnskap om hvordan de ofte velutdannede studentene som ble kamikazepiloter, *tokkōtaiene*, forberedte seg på å dø for nasjonen og keiseren sin, til tross for at de var skeptiske til sin egen nasjons krigspropaganda. Tekstens sistesetning, «Jeg er en brennende kniv i verdens smør», får ekstra oppmerksomhet da den besitter divergerende informasjon om selvopphøyelse, kultur, ideologi og estetikk. Setningen er litterært interessant fordi den markerer både en draps- og en selvmordstenkning, samtidig som den skyver det suicidal ut av soldatens situasjonsforståelse.

«Ut av stillheten»: gravalvor og intellektuell slapstick

Et dystert scenario til tross, teksten åpner i et komisk spor. Pilotens «sammenlappa» fly fremstilles som en rekonvalesent krigspasient prematurt stablet på beina («en hostende motor» og «kommer humpende»), og beskrivelsen «bensinmåleren står på null» indikerer at piloten i realiteten er dødsdømt allerede før kampen. Dessuten: «Idet bensinmåleren står på null stiger selvfølgelig også en neve armert panserstål av horisonten, antakelig USAs samlede stillehavsflåte». Den åpenbart feilaktige opplysningen om at jagerflyet, *Zero*, er «oppkalt etter det kjente norske ølmerket» *Zero* tilfører dessuten teksten et absurd trekk ettersom ølmerket først ble lansert i 1972 (og kom fra lille Norge). Og hva med pilotens *famous last words*? Smør er ikke den første

ingrediensen vi tenker på i det japanske kjøkkenet, det passer ikke helt, i hvert fall ikke naturlig, inn i tekstens tross alt historiske 1945-scenario.³

Kanskje bør ikke tekstens komiske slagside overhodet undervurderes i tekstfortolkningen. Beskrivelsene av flyet er av et vrakgods, og pilotens komisk dårlige odds peker i retning av den karakteristikken Østrings forlag har gitt forfatterskapet: Forfatteren bedriver «intellektuell slapstick», han har altså en elevert, men like fullt kroppslig-komisk stil. Østrings tekster «forener høyt språklig presisjonsnivå, tankemessig stringens og eksistensielt alvor med vill humor og absurde situasjoner», heter det på Cappelen Damms forfatterside.⁴ Blandingen av gravalvor (verdenskrigen, selvmord, terrorbombing) og islettet av komikk (flyvraket, ølmerket, smøret) gjør «Ut av stillheten» til en «sammenlappa» tekst med flere registre, brudd og toner i seg, og teksten går både høyt og lavt: Sanseligheten i flybeskrivelsene står mot den mer høytravende avslutningen, og den merkbare forskjellen mellom Østrings radikale bokmål («sola», «nesa») og beskrivelsene av krigssituasjonen skaper ytterligere uorden i teksten.

Tekstens flerleddede struktur gir bud om at teksten kan leses i «faser». Etter flybeskrivelsene kommer del to, selve toktet, der fienden viser seg som «en neve armert panserstål av horisonten» og «[s]olflekkene over ham er i realiteten jagere». Og den avsluttende setningen er et narasjonsbrudd der leseren plutselig får direkte tilgang til pilotens tanker («Jeg er (...)»). Teksten er imidlertid strukturelt og narrativt sammenhengende, for leseren ser først det humpende flyet på avstand før det zoomes inn på piloten i cockpiten. Til slutt befinner leseren seg helt inni pilotens hode. Innzoomingen er en narrativ fortetning og perspektivisk innsnevring som øker spenningen og klaustrofobien i mini-fortellingen, selv om utfallet av kampen synes gitt.

Uvitende om den japanske kapitulasjonen styrer piloten med intensjon flyet sitt mot fienden, og han kan etter ordre ikke avvike fra sin kurs. Han kan heller ikke styrte i havet fordi overflaten er «hamra skval», en hardt sammenbanket hinne han vil bli knust imot. I siste halvdel av teksten vendes den komiske tonen til en fortettet beskrivelse av det avgjørende øyeblikket da flysnuten rettes mot fienden: Setningen «[r]jett for nesa brer et uendelig sekund seg som en trykkbølge, fortaper seg i det abstrakte, han sprenger fram gjennom det som en nyuteksaminert skoleelev gjennom et løst planlagt liv» er, språklig sett, en effektiv visuell komprimering samtidig som teksten genererer overrumplende forestillinger i leserens hode: To similer («som en trykkbølge» og «som en nyuteksaminert skoleelev») skaper sammenligningsgrunnlag, og visualiseringen av flyets stup («et uendelig sekund») og abstraksjonsbeskrivelsen («fortaper seg i det abstrakte») gjør at piloten plutselig ikke lenger er en dødsdømt *underdog*, men en soldat som tar kontroll over situasjonen. Han så å si bemektiger seg situasjonen, vinner kontroll over den, og blir, i det minste i egne øyne, ustoppelig.

Den similiske og metaforiske aktiviteten i siste del av teksten tar leseren med inn i en krigssituasjon som også rommer en individuell situasjon, pilotens, hvilket blir særlig tydelig i sistesetningen, der piloten sublimerer seg selv samtidig som teksten omdirigerer sitt fokus fra dødsdømt kamp til et personlig anliggende: «Jeg er en brennende kniv i verdens smør». Den galopperende bildeaktiviteten i tekstens siste del, hvor all fysikk tilsynelatende erstattes av en poetisk diskurs som til tross for bildeaktiviteten holder fokus på pilotens oppdrag – demonstrert ved bombemetaforen «han sprenger fram» – kontrasteres av pilotens beherskede psykologi og den syntaktiske roen og beslutsomheten i sistesetningen.

³ Smøret gjør kanskje sistesetningen totalt ironisk, da kamikaze-krigføringen var statspolitisk begrunnet som en kamp mot et dekadent Vesten.

⁴ Se <https://cappelendam.no/forfattere/Arne%20%C3%98string-scid:2358>. Østring har også utgitt kortprosa-bøkene *Hvis du så deg rundt en dag* (1992) og *Blind* (2003), samt diktsamlingen *Mine hus og hoteller brenner* (2005).

Alt i alt er «Ut av stillheten» en rik, kontrastfull og bruddorientert tekst. Den er episk, selv om den mangler lange episke linjer, og den er poetisk i sine komprimerende, figurative ansatser. Scenarioet som beskrives er realistisk nok, men sistesetningen gjenoppretter en mulig ironisk distanse i narrativet med sin smør-metafor. Leseren kan altså velge å vektlegge de komiske føringene eller se det episk-poetiske registeret som tekstens primære: «Ut av stillheten» er en delvis komisk, men like fullt fortettet fortelling om en dødsdømt pilots kritiske valg og siste tanke. Piloten er også en mangefasettert figur. Han fortjener leserens medlidenhet ved å være satt i en situasjon uten valgmuligheter, i et fly som knapt er flygedyktig, og han angriper en fiende som ikke kan overvinnes. Han er samtidig en selvmordsbomber.

Mangfoldet av registre, motiver og moraler gjør at teksten kan leses på ulike måter, og for å studere selvmordstematikken skal jeg i det videre fokusere på piloten som et historisk subjekt og som et filosofisk konsept – teksten legger opp til det – og på tekstens sistesetning.

Selvmorderen som *homo clausus* og *tokkōtai*

«Nå legger han kysten bak seg», heter det i teksten. Pilotens isolasjon – på himmelen, i cockpiten og i den senere selvsublimeringen – korresponderer med teorien om at en selvmordskandidat i sitt valg om å ende livet opplever en «situativ innsnevring», der relasjonen til omverdenen, inkludert subjektive handlingsrom, psykologi, verdigrunnlag og mellommenneskelige bånd, minker drastisk (Nørager, 66). Isolasjonen gjør at piloten kan leses som det sosiologen Norbert Elias kaller *homo clausus*, et «vi-løst jeg», altså et ensomt og «lukket» menneske som ikke føler seg berammet av verden utenfor seg selv. Begrepet er i Elias' forskning egentlig polemisk stemt, det er en merkelapp han setter på vestlig metafysikk fra Descartes' *cogito ergo sum* og Leibniz' vindusløse monader til senmoderne eksistensialisme, der spørsmål om moral, humanitet og valg tenkes ut fra subjektet. *Homo clausus*-figuren står i veien for en forståelse av mennesket som et sosialt vesen, hevder Elias,⁵ for det enkelte subjektet, individet, er alltid også et tilhørende vesen som inngår i nettverk der det formes og utvikles.

Elias bruker ikke *homo clausus*-begrepet for å kontekstualisere selvmord og selvmordere slik jeg gjør her, men i *De døendes ensomhet* (1997), der kritikken av den vestlige subjektfilosofien gjentas, adresserer Elias eksplisitt Vestens tabubelagte perspektiv på døden og de døende. Å utfordre synet på mennesket som noe isolert og autonomt er særlig prekært i møte med døden som et sosialt, politisk og etisk meningsproblem, hevder han:

Det konstituerende for det vi kaller mening er et flertall av mennesker som på en eller annen måte er avhengig av hverandre og som kommuniserer med hverandre. 'Mening' er en sosial kategori; det tilhørende subjekt er et flertall av mennesker som er gjensidig forbundet med hverandre. (1997, 84)

At «[m]ening er en sosial kategori» er kanskje et litt vanskelig overførbart perspektiv til litteraturvitenskapens ofte individuelle og empirisk baserte praksiser (verk- og forfatterstudier, karakteranalyse og leserresponser), men større sammenhenger, kulturer og kollektiver er bakt inn i «Ut av stillheten». Protagonisten er plassert i en global krig, og han representerer ikke kun Japan og landets kamikaze-strategi. Han er, i kraft av tekstens sistesetning, også et menneske som er definert av en ideologi, en kultur og nasjonale ideer (som leseren også er).

---

⁵ Se essayet «Scientific Establishments»: «The notion of a human being as wholly autonomous entity, as a *homo clausus* whose 'inside' is hermetically sealed from the 'external' world, bars the way» (Elias, 139).

Elias' kontrast til *homo clausus* er *homines aperti*, «åpne mennesker» som ser seg selv i relasjon til andre mennesker i det samme fellesskapet. Via dette konseptet blir det nærliggende å studere Østrings pilot som representant for noe mer enn bare den japanske krigsinnsatsen. Han isolerer seg riktignok i flyet, men hans siste tanke er ikke bare solitær og individuell. Den reflekterer en tenkning og talemåte som kan spores tilbake til en bestemt kultur. Hvis *homines aperti* er individer som ser seg selv utfra sosiale konfigurasjoner, må kamikaze-kulturen piloten tilhører, undersøkes. Denne bestod i 1945 av profesjonelle soldater, men også av japanske studenter vervet til tjenesten – i realiteten under sterk tvang – som ble kalt *tokkōtai*. Dette var unge menn⁶ som i ettertid er blitt sett på som nyttige idioter for den japanske keiserideologien, med ordre om å drepe fienden ved å begå selvmord. «The tokkōtai pilots were supposed to die. From the time they received their assignment, they no longer belonged to this world. They could not return even if they were unable to locate the enemy», skriver Emiko Ohnuki-Tierney i sin bok *Kamikaze Diaries: Reflections of Japanese Student Soldiers* (2006, 10), der kamikaze-piloters etterlatte dagbøker og brev blir gjennomgått.

Disse student-pilotene var beleste og høyt utdannede, politisk liberale og radikale, godt orienterte i moderne (og vestlig) tenkning. De var særdeles skolerte i filosofi og litteratur, i teorien derfor de mest utenkelige kamikaze-pilotene som tenkes kunne (2). Hvordan dannelse og liberalisme lar seg pare med nasjonalisme og offerideologi er et paradoks som ikke lar seg forstå uten at japansk indoktrinering av soldater under 2. verdenskrig trekkes inn: Pilotenes trening og ikke minst *disiplinering* bestod, ved siden av den militære biten, av fysisk og kollektiv avstraffelse, tvang, tortur og fengsling. De som nektet å verve seg til selvmordsoppdrag ble erklært uønsket av både staten, kulturen og familiene sine, bøtelagt og fengslet, og de som returnerte til basen i live etter oppdrag ble hundset. Å vende hjem i live fra tokt brakte skam over piloten, hans familie og slekt, for politistaten Japan aksepterte verken feighet eller dissidenter.

Etter å ha lest om kamikaze-piloter i Ohnuki-Tierneys bok er det lettere å forstå og faktisk sympatisere med Østring-piloten (uten å unnskyld ham). Presset inn i et uløselig dilemma slår hans opplysthet og utdanning over i sin motsetning, terrorbombing og offervilje. Men han gjør et bevisst valg om å styrte i døden, og han er utvilsomt ansvarlig for sin handling, for ideologisk påvirkning skjer ikke kun via trusler og tvang. Også selvmordsoppdrag må ha en appell, for mennesker er i utgangspunktet ikke suicidale. Her fungerer ideologisk press også gjennom mer subtile strategier som lovnader om gunst og ære, manipulasjon og ikke minst gjennom estetikk og kunst. Gjennom nasjonale emblemer og symboler – som Østring limer inn i teksten: «den oppadstigende røde sola» som ledsager piloten er Japans flagg- og nasjonalmotiv – opphøyes individet til nasjonalt nivå, der det individuelle smuldrer opp og innlemmes i noe mer symbolsk og abstrakt: en evokativ nasjonalidentitet, altså en kollektiv størrelse.

Mange av *tokkōtaiene* kom fra Universitetet i Tokyo, hvor utdannelsen bestod i å lese enorme mengder filosofi og litteratur, deriblant vestlig, hvor selvoppofrelse, stoisme/kynisme og modernitetskritikk ble vektlagt. De var sterkt påvirket av forestillinger og estetikker med subjekt-politiske dimensjoner: greske tragedier, romantisk diktning (Goethe, Rilke), Nietzsches skrifter og ikke minst kynisme og stoisme fra antikken og Romerriket, hvor selvkontroll og forsoning med omstendighetene er visdommens høydepunkt (16). «They developed their worldview and their aesthetics in large part from their reading», skriver Ohnuki-Tierney (32). Cocktailen av kanoniske skrifter og modernitetskritisk tankegods ga soldatene ressurser til å rasjonalisere sin

---

⁶ Østrings simile «som en nyuteksaminert skolegutt gjennom et løst planlagt liv» er altså ikke helt tilfeldig valgt.

skjebne, likegyldig hvor mye de begråt sine kår i forkant av tokt.⁷ De ble tidlig innpodet med nasjonalisme og hat mot det dekadente Vesten, og den ideologiske bindingen mellom selvopofrende nasjonalpatriotisme og *amor fati*-tenkning i subjektfilosofien kan sies å delvis forklare hvordan i utgangspunktet liberale studenter kunne reproducere imperiale doktriner samtidig som de var kritiske til indoktrinering.

Denne historiske konteksten tar oss tilbake til pilotens formulering, «Jeg er en brennende kniv i verdens smør». Den lyder som den kommer fra en *tokkōtai*, et belest og retorisk skolert menneske med teft for metaforer, ikke fra en unggutt som i kampens hete gjør et impulsivt valg. Med sitt metaforiske uttrykk røper setningen historiske og nasjonalideologiske premisser, men kanskje ikke de man skulle forvente. Det er betegnende at piloten ikke tenker «Død over USA!», «I keiserens navn!» eller «Leve Japan!» idet flyet rettes mot den amerikanske marinen. I stedet for et krigsrop formidler teksten, med to metaforiske billedannelser, hvordan piloten nå ser seg selv og situasjonen han er fanget i. Dette må undersøkes nærmere.

Hvis vi foreløpig holder smøret utenfor: Ilden metaforiserer at flyet er en brannbombe (eller at det allerede er truffet og brenner), mens kniven representerer en aristokratisk japansk krigsform. Piloten ser seg selv som et gammelt, flammende stikkvåpen i stål, han blir en førindustriell og ærverdig kriger, nærmest en *samurai* (jap. «å tjene») med sin strikte æreskodeks (*bushido*), der lydighet overfor arbeidsgiver og krigerklassens nobelhet er idealene. En samurai er en tjener bevæpnet med sverd og kniv, og setningens visuelle form kan leses inn i et slikt skjema: Setningen er formet og nærsagt slipt ned til en kort bemerkning som «stikker ut». De åtte ordene er typografisk sett ordnet slik at de kommer på enden av en lengre tekst, det vil si setningen forlenger den øvrige teksten, slik kniven er en forlengelse av samuraien. «Jeg er en brennende kniv i verdens smør» representerer også en logikk der verden blir noe piloten kan forme, den lar seg penetrere, åpne og smelte. Setningen bolstrer pilotens agens og ego, og den er litterær i formen: renskåret, konsis og lærd. Den er en estetikk i seg selv, polert og poetisk.

Og for piloten fjerner den dødsangsten. Den synes å representere en logikk der tanken på død og selvmord oppheves til fordel for en nyttetenkning, der piloten og hans fly blir et våpen mer enn en selvmorder, mer kriger enn offer. Piloten gjør seg selv om til en ting i språket – forøvrig en teori om suicidales tenkning (Bondevik og Stene-Johansen, 330) – ved hjelp av en metafor (kniven), og denne språklige operasjonen er setningens store, paradoksale gevinst i teksten: Samtidig som det er det eneste i teksten som avslører for leseren at piloten nå skal begå selvmord, undertrykker setningen denne impulsen for piloten. Han er blitt tingliggjort i krigens tjeneste, og han kan forme (sin) verden. Å fjerne døden fra tankeverdenen var naturlig nok viktig for *tokkōtaiene*, som skiftet ut selvmordslogikker med nasjonsoffer-ideologi for å kunne dø i tjenesten. Setningen er altså en militarisert estetikk som mobiliserer soldaten og leder ham mot en sublim død på himmelens slagmark. Offeret blir ærerikt og symbolsk viktig.

Det er blitt hevdet, blant annet på grunn av samurai- og kamikaze-praksisene, at Japan, i det minste i de høyere samfunnsklasser, der ære og lojalitet alltid har stått sterkt, er en «selvmordsvennlig» kultur (Retterstøl, 16-17).⁸ I et slikt perspektiv kan setningen alludere til samuraiens rituelle selvmord, *seppuku* eller *harakiri*, der krigeren skjærer opp sin egen buk.⁹ Samuraien

⁷ Ohnuki-Tierney beskriver noen kamikaze-piloters siste kveld før et oppdrag, en kveld preget av gråt, sinne, sang og fyll. Opprevet og angstfulle delte pilotene sine tanker med hverandre mens hymner ble sunget, dikt ble forfattet og kald sake drukket. Pilotene var sterkt deprimerte, men utførte senere sine oppdrag (2006, 10).

⁸ Trolig er landet i dag lite stolt av denne kulturen og forsøker å bearbeide den i sin kunst og underholdning, noe den hittil siste japanske Godzilla-filmen, *Godzilla Minus One* (2023, regi: Takashi Yamazaki), omhandler en kamikaze-pilot som overlever sitt oppdrag og etter hvert sin skam, eksemplifiserer.

⁹ Samuraier var utstyrt med kortsverd, *tantō* og *wakizashi*, som er så korte at de ligner kniver.

valgte ut fra sin æreskodeks selvmord hvis han sviktet sin herre eller ble tatt til fange. I pilotens tilfelle kan setningen sies å avsløre at han «faller» på sin egen kniv, slik at tekstens kniv ikke bare er et drapsvåpen, den er også et selvmordsvåpen og det som gjør at krigeren «overlever» skammen ved et nederlag eller fangenskap. Selvmordet tillater piloten å seire over seg selv og sin egen dødsfrykt, *homo clausus*-en går opp i en høyere enhet med nasjonen og sikrer seg dermed et ærerikt ettermæle, noe som er viktig i et så hierarkisk samfunn som hans.

Setningens siste ledd, «i verdens smør», modererer likevel disse valørene, det tilfører setningen noe vestlig som markerer tekstens metalitterære aspekt: «Ut av stillheten» er, tross sine japanske rekvisitter og historiske situasjon, ikke skrevet fra krigens innside, men fra en norsk samtidsforfatter som markerer sin historiske distanse til tekstens situasjon. Dermed kan det historiske innholdet som setningen fremmaner diskuteres. Smøret gjør setningen, kanskje sågar hele teksten, mindre historisk forbundet, og den truer med å undergrave Alvors og den triste bakgrunnskunnskapen om kamikaze-pilotene som Ohnuki-Tierneys bok dokumenterer. I denne spenningen ligger tekstens andre drama, og dette er et *lesedrama*: Leserens forståelse pendler mellom tekstens kritiske situasjon, tragiske japanske pilothistorier og en forfatters distanserte italesettelse av noe alvorlig, nemlig drap og selvdrap i krig.

Tumulten i skyene

I selvmordstekster som Østrings kan selvmordskandidaten neppe forstås som en sinnssyk. Situasjonen piloten befinner seg i er kanskje «the domain of the insane», som flere har hevdet er den suicidales vurdering av livsomstendighetene (Tolaas 2005, vii), men gitt betingelsene gjør piloten et rasjonelt valg, noe sistesetningen bevitner. Denne setningen er imidlertid også en estetisering av selve valget om å ende livet, og her skriver Østring seg inn i en rik litterær tradisjon: krigsposien. Tekstens *courage under fire*-motiv er en litterær trope som finnes i mange krigsdikt der soldater dør med sinnsro. Et nærliggende eksempel er W.B. Yeats' dikt «An Irish Airman Foresees his Death» (1919), der en pilot under 1. verdenskrig (1914-1918) aksepterer sin skjebne i «this tumult in the clouds»:

I know that I shall meet my fate
Somewhere among the clouds above;
Those that I fight I do not hate,
Those that I guard I do not love;
My country is Kiltartan Cross,
My countrymen Kiltartan's poor,
No likely end could bring them loss
Or leave them happier than before.
Nor law, nor duty bade me fight,
Nor public men, nor cheering crowds,
A lonely impulse of delight
Drove to this tumult in the clouds;
I balanced all, brought all to mind,
The years to come seemed waste of breath,
A waste of breath the years behind
In balance with this life, this death. (Yeats 1994, 111)

Østrings og Yeats' tekster er ulike, men de har mye til felles. Den akutte krigssituasjonens brutale premisser balanseres mot tekstjegets psykologi, og begge tekster uttrykker glassklare

refleksjoner. Hos Yeats blir årene som ikke skal komme vektet mot øyeblikket, og hans pilot er uten sosiale bindinger («Those that I fight I do not hate,/Those that I guard I do not love»). Ulikt Østrings pilot har han ingen illusjoner, han vil ikke bli savnet av sine egne («No likely end could bring them loss») og han har ingen politisk overbevisning («Nor law, nor duty bade me fight»). Nasjonsidentiteten i diktet er kanskje ikke helt uviktig (jf. tittelen),¹⁰ men den er neppe det mest sentrale.

Yeats' selvmordstekst er som Østrings tvetydig og utilfredsstillende ettersom leserens preserende spørsmål – hvorfor velger unge menn å dø i kamp? – ikke blir tilfredsstillende, eller i det minste direkte, besvart. Men tekstene gir noen komparative svar. Der førstnevntes pilot uironisk vender alt innover («I balanced all, brought all to mind») og skaper avklaring i sitt mentale drama, er Østrings pilot eksaltert og selvopphøyd i sin rasjonalisering. Tanken hans, og syntaksen i sistesetningen, er avbalansert, men selvopphøyelsen, som skal illustrere hans sublime uavhengighet, viser mest av alt ideologiens grep om ham. Det er tross alt denne som gjør at han nå ser seg selv som «guddommelig vind» og «en brennende kniv». Døden blir for ham, som for Yeats' pilot, en glede, om enn av det ensomme slaget: «A lonely impulse of delight». Hos Østring er imidlertid båndet til nasjon og ideologi langt mer fremtredende.

En bestemt iøynefallende likhet er pilotenes språkbruk. De bruker begge distanserende eufemismer i møte med døden («my fate» og «en brennende kniv»), altså et språk som opphever den angsten en nært forestående undergang realistisk sett ville medført. Opphevelsen, som like fullt er en demonstrativ mediering av konflikten og dramaets «utvei» for leseren, skjer gjennom sterke subjektposisjoner og i metaforer, der liv og død destilleres i det rasjonelles kontrollerte konfigurasjon. Tekstene blir slik overlagte språklige handlinger som bringer klarhet inn i en kaotisk situasjon på figurativt vis. De to pilotene kan begge sies å bli til bruksting – Yeats' pilot blir en vekt («I balanced all»), Østrings «en brennende kniv» i smør – og denne språkets evne til å skape en slags handlende og visuell klarhet kjennetegner faktisk flere av Østrings tekster der tekstjeget må finne en vei gjennom livet.

I diktet «Jeg så for langt fram» (fra *Mine hus og hoteller brenner*, 2005) tematiseres selvmord på en langt mer direkte og personlig måte. Her forestiller diktjeget seg sin egen ende: «Jeg så slutten før jeg begynte/Jeg så døden» (2005, 39). Diktjeg-et blir nødt til å formulere en verbal respons for å imøtegå den, må vi formode, ubehagelige dødsforestillingen, slik at det i diktet er nettopp jeg-ets språklige evne til å mobilisere til livsvilje som hindrer *homo clausus* i å gjøre sitt fatale valg: «Legge ordene/foran seg som/flate steiner//over avgrunnen/for å klare/et stykke til» (39). Hvis det å «se» sin egen død innebærer å være både for langsynt og for kortsynt – man foregriper det som tross alt bare finnes på en tenkt tidshorisont – synes diktet å foreslå at verbaliseringen av suicidalitet kan redde liv.

En slik innstilling er både viktig og riktig, for språk er en kommunikativ ressurs hvor suicidaliteten blir gitt en form slik at den kan forstås, snakkes om og, endelig, kanskje behandles; det er snakk om å lage et anskueliggjørende bilde, en god metafor eller simpelthen åpne for dialog om vanskelige følelser. Østrings dikt er imidlertid poetisk sett litt for flatt til å anrope en så alvorlig tematikk som selvmord på en måte som gjør inntrykk, særlig sammenlignet med «Ut av stillheten», som med sine kreative grep, bruddaktige perspektivskifter og innbakte kontekstuelle informasjon fremprovoserer en nysgjerrig tekstinteresse. Kortprosatexten aktiverer leseren i høy grad ved at ulike informasjonsbiter må settes sammen til et meningsfullt hele.

¹⁰ Han er en irsk flyger («Irish Airman»), og Irland var på denne tiden underlagt britisk styre. Diktet har altså en politisk slagside, men denne skal ikke studeres her.

At litterære tekster og forfattere tematiserer språk og språkbruk med positivt fortegn er uunngåelig. Forfattere må vel ha en viss tro på sitt eget redskap, språket, slik vi ser i «Jeg så for langt fram», men interessen for hvordan språk som vanskeliggjør enhetlig mening kan skjerpe et utenforstående blikk på den suicidalens situative innsnevring, er antagelig enda viktigere for å få leseren til å forstå selvmord og suicidalitet som også noe språklig. Litterært sett er «Ut av stillheten» langt skarpere enn sin lyriske ekvivalent, for her blir perspektivering av *homo clausus*' psyke rikere og mindre enhetlig fremstilt. Kanskje er denne litterære ressursen i tekster som «Ut av stillheten», en rar minifortelling om en terrorbomber/*homo clausus*, mer tankevekkende enn den mer tematisk tydelige litteraturen. Østring gir med «Ut av stillheten» sin *homo clausus* flere typer språk og viser hvordan denne på ulike måter blir ledet inn i rammer der livserfaringen blir akutt på en uutholdelig måte, og må språkliggjøres. Dermed blir leseren konfrontert med og overrumplet av den samme formen for kompleksitet og akutte spenning som tekstens protagonist. Det er nesten som om *tokkōtaien* i og leseren av «Ut av stillheten» erfarer den suicidal krigssituasjonen samtidig, selv om de to befinner seg i svært ulike situasjoner.

Utgang: Selvmord og språk, litteratur og tekst

Avslutningsvis er det på tide å si litt om hva språk, litteratur og selvmord kan ha med hverandre å gjøre på et overordnet nivå. Hilde Bondevik og Knut Stene-Johansens *Sykdom som litteratur – 13 utvalgte diagnoser* (2011) diskuterer hvordan litterære tekster kan gi den suicidal, som velger å oppgi sine kommunikative evner, en stemme eller i det minste et formmessig uttrykk:

Det litteraturen kan gi, utover å kontekstualisere og utdype problemstillingen [selvmord], er et innblikk i en språklig dynamikk selvmord helt hypotetisk og spekulativt kan sies å være en del av. På sin særegne måte viser litteraturen oss at selvmord alltid betyr noe, at det indikerer, peker på noe. Først og fremst peker det mot seg selv. (329)

Østrings autorale forteller gir i sistesetningen pilotens siste tanke en form. «Jeg er en brennende kniv i verdens smør» er en ytterst fingert og litterær setning, den er det Bondevik og Stene-Johansen kanskje ville kalt ren form eller «kun struktur» (340). Og den peker mot et selvmord. Jeg vil likevel argumentere at Østrings tekst også peker utover seg selv, mot selvmordets kontekstuelle forhold, mot pilotens forhistorie og til ideologiers utøvende press på enkeltmennesket – og selvfølgelig peker den mot *mennesket* som står i sentrum. I min lesning har teksten pekt på det suicidalens bakenforliggende premisser, og særlig tekstens sistesetning betoner at språk og språkbruk alltid vil være komponenter i både den suicidalens og den utenforståendes tilnærming til selvmordshandlingen. Selve tekstens handling forteller nemlig leseren dette, for et paradoksal aspekt ved Østrings tekst er at selv om teksten overhodet ikke kan sies å beskrive en retorisk situasjon – språk og språkbruk kan «i realiteten» ikke redde piloten – gir den bud om at språklige forhold alltid vil inngå i tilnærmingen til fenomenet selvmord. Det gjelder piloten, men i aller høyeste grad også leseren av teksten.

«Ut av stillheten» setter ord på et selvmord, en selvmordshandling og forståelsen av selvmord ved å være «intellektuell slapstick». Det er en reflektert, tankevekkende og kanskje komisk tekst som oppmuntrer leseren til å sirkle inn selvmord, ideologisk press, individuelle strategier, språklige og litterære mekanismer, og mennesker som konfronteres med uutholdelige forutsetninger, men den tar ikke i sine tematikker på en skånsom måte, den er ingen inderlig selvmordskontemplasjon. Teksten slår ikke leseren i ansiktet med inderlighet, moraliser eller trøst, men historiserer og kontekstualiserer, ironiserer og fortetter, og tar ikke hensyn til annet enn leserens

evne og vilje til å diskutere hva språk og form har å si i møte med selvmord og selvmordstematikker. Ved å skape språk- og forminteresse trekker teksten oss, leserne, til seg, inn i seg, og den minner oss på noe essensielt ved det å lese litteratur: At vi leser fordi vi trenger andre perspektiver på tilværelsen enn våre egne – vi leser fordi vi aldri kan kjenne nok mennesker, som Harold Bloom skriver (2001, 19) – og at når vi leser, likegyldig om hva, må det å bli interessert i tekstens tema være det samme som å interessere seg for *teksten* som en retorisk og estetisk struktur, altså dens visualiseringer, narrasjoner, registre, stil, toner og ironier.

Først etter en utforskning av disse kan de hermeneutiske overveielserne jeg nevnte innledningsvis, og som nå er praktisert, lede til diskusjon av de mange etiske problemstillingene selvmord i litteraturen medfører. Denne diskusjonen gjelder i aller høyeste grad undervisningen hvor litterære selvmord er pensum, for som Elaine Showalter hevder i *Teaching Literature* (2003) er selvmord ikke bare et potensielt farlig tema i klasserommet eller auditoriet, det er «[t]he most dangerous of the dangerous subjects» (2016, 126).

Litteraturliste

- Bloom, Harold. 2001 [2000]. *How to Read and Why*. London: First Estate.
- Bondevik, Hilde og Stene-Johansen, Knut. 2011. *Sykdom som litteratur – 13 utvalgte diagnoser*. Oslo: Unipub.
- Camus, Albert. 1994. *Myten om Sisyfos. Essay om det absurde*, oversatt og med etterord av Bernt Vestre, Cappelen's upopulære skrifter. Oslo: Cappelen.
- Elias, Norbert. 1997. *De døendes ensomhet*, oversatt av Niels Magnus Bugge. Oslo: Humanist.
- Elias, Norbert. 2009. *Essays I. On Sociology and the Humanities, The Collected Works of Norbert Elias*, volume 14. Dublin: University College Dublin Press.
- Hjelmeland, Heidi (et.al). 2014. «Selvmord og psykiske lidelser». I *Tidsskriftet Norsk Legeforening*, 134: 1369-70. <https://tidsskriftet.no/2014/08/kronikk/selv-mord-og-psykiske-lidelser> (hentet 28/8 2024).
- Nørager, Troels. 1987. «Selvmord og selvmordsforsøg. Psykologiske og behandlingsmessige aspekter». I: *Døden – at sige verden ret farvel*, redigeret af Jan Lindhardt og Mogens Stiller Kjærgaard. København: Munksgard.
- Ohnuki-Tierney, Emiko. 2006. *Kamikaze Diaries: Reflections of Japanese Student Soldiers*. Chicago: University of Chicago Press.
<https://doi.org/10.7208/chicago/9780226620923.001.0001>
- Retterstøl, Nils. 1990. *Selv-mord*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Showalter, Elaine. 2016 [2003]. *Teaching Literature*. Malden & Oxford: Blackwell Publishing.
- Tolaas, Jon. 2005. *Evolution and Suicide*. Salt Lake City: American University and Colleges Press.
- Yamazaki, Takashi. 2023. *Godzilla Minus One*. Tokyo: Robot Communications/Toho Studios.
- Yeats, W.B. 1994. *The Works of W.B. Yeats, with an Introduction and Bibliography*. Hertfordshire: Cumberland House, The Wordsworth Poetry Library.
- Østring, Arne: Forfatterside på Cappelen Damm forlag.
<https://cappelendamm.no/forfattere/Arne%20%C3%98string-scid:2358> (hentet 23/4 2024).
- Østring, Arne. 2000. *Bratt som en stuevegg, glatt som ei glassrute. Kortprosa*. Oslo: Cappelen.
- Østring, Arne. 2005. *Mine hus og hoteller brenner. Dikt*. Oslo: Cappelen.